

*протоієрей Андрій Шиманович,
кандидат філософських наук (Ph.D.),
для сайту БФ «Академічна ініціатива»
www.academic-initiative.org.ua*

Огляд збірника статей «Релігія і національна безпека України в умовах війни»

27 липня 2026 року на вебсайті Українського безпекового клубу було презентовано збірник матеріалів круглого столу «Релігія і національна безпека України в умовах війни»¹. Авторами опублікованих статей зазначені відомі українські релігієзнавці та фахівці з національної безпеки: Юрій Міндюк, Віктор Ягун, Олександр Саган, Михайло Ташков та Оксана Горкуша. Учасниками проєкту вказані такі організації: Фонд Ганнса Зайделя², ГО «Фонд сприяння демократії»³ та вищезгаданий Український безпековий клуб⁴. З огляду на суспільну значущість та актуальність цього релігієзнавчо-безпекового дослідження на тлі російсько-української війни, здійснення його неупередженого аналітичного розбору постає як неусувна необхідність.

У першій статті, автором якої є **Юрій Міндюк**⁵, аналізується прикра ситуація із недостатньою кількістю капеланів у Збройних силах України (далі – ЗСУ). Дослідник справедливо зазначає, що інституціоналізована релігія є незамінним суспільним сенсоутворювачем та моральним регулятором. Утім, попри цю значущість релігії, далі Ю. Міндюк на основі соціологічних даних Центру Разумкова констатує, що «станом на жовтень 2025 року Служба військового капеланства ЗСУ була укомплектована лише на 45%», а це, на думку автора, є свідченням того, що «запит на духовний супровід більший за наявну спроможність системи» (с. 7). Але логічно постає питання, у чому ж причина такої непропорційності між зазначеним запитом та фактичним обсягом наданої військовослужбовцям капеланської підтримки? Видається, тут не обійшлося без свідомого ігнорування релігійної приналежності значної частини військовослужбовців. У зв'язку з цим слід згадати слова начальника відділу у справах релігії

¹ «Релігія і національна безпека України в умовах війни»: <https://secureclub.org/wp-content/uploads/2026/07/religiya-zbirnyk-na-sajt.pdf>

² <https://hss.kyiv.ua/>

³ <https://fpdi.org.ua/>

⁴ <https://secureclub.org/>

⁵ Юрій Міндюк – голова Українського безпекового клубу, військовослужбовець.

Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС) Вячеслава Горшкова, датовані груднем 2024 року, коли чиновник підтвердив, що священнослужителі УПЦ не отримали жодного мандата на здійснення капеланського служіння в ЗСУ⁶ (зауважимо, що за майже два роки після цієї заяви ситуація не зрушилася з місця). Враховуючи духовні потреби великої кількості вірних УПЦ, які перебувають на лінії бойового зіткнення, важко не углядіти кореляцію між заборобою здійснювати капеланське служіння духовенству УПЦ як представникам найчисленнішої релігійної спільноти України та неспроможністю державної системи задовольнити запит на духовний супровід бійців ЗСУ.

Крім того, привертає увагу й ідея Ю. Міндюка про «керований плюралізм» (с. 9), який подається автором як єдине ефективне знаряддя побудови міжконфесійних відносин у сучасній Україні. Це формулювання мимоволі нагадує сурогатну концепцію двадцятирічної давнини – «керовану демократію», активно впроваджувану в середині 2000-х років Глібом Павловським та Сергієм Марковим – кремлівськими пропагандистами, головними теоретиками й адвокатами цієї моделі державного устрою Росії.

Фаховий бекграунд автора наступної статті, **Віктора Ягуна**⁷, задає високу планку очікувань, і більша частина його розвідки цілком їм відповідає. Дослідник вдало аналізує досвід РФ з інтеграції релігії у її стратегію гібридної війни як повноцінної інфраструктури впливу, а не лише як другорядного утилітарного знаряддя. Автор статті слушно наголошує на важливості усвідомлення того факту, що релігійний простір України наразі є середовищем, у якому «перетинаються інтереси держав, формуються ідентичності та реалізуються складні гібридні впливи» (с. 10).

Проте після цих справедливих тез, які не викликають заперечень, з'являється повсюдно тиражований інформаційний шаблон про використання Росією «релігійних організацій, пов'язаних із Москвою, передусім структур Української православної церкви Московського патріархату, як каналів впливу» (с. 11). Як це часто буває в публіцистиці, обвинувальне узагальнення, на жаль, не підкріплюється посиланнями на джерела. На цьому тлі закономірною і передбачуваною є пряма апологія й маніфест прихильності автора статті до Православної Церкви України (далі – ПЦУ), яка, на

⁶ «Жоден священнослужитель УПЦ МП не є військовим капеланом в Україні – Держетнополітики»: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3939955-zoden-svasennosluzitel-upc-mp-ne-e-vijskovim-kapelanom-v-ukraini-derzetnopolitiki.html>

⁷ Віктор Ягун – генерал-майор запасу СБУ, Директор Агентства реформування сектору безпеки.

думку Віктора Миколайовича, «стала важливим елементом формування національної суб'єктності» (с. 12).

Дослідницька увага професора **Олександра Сагана**⁸ в рамках цього збірника матеріалів зосереджена на питаннях загальної структури світового православ'я, канонічно-територіальних конфліктів останніх десятиліть, легітимності Томосу 2019 року та причин його вкрай обмеженого визнання Помісними Церквами. Передусім слід зауважити, що у зіставленні з рештою статей збірника розвідка Олександра Назаровича є найбільш ґрунтовною, фактологічно насиченою та підкріпленою чітко сформульованою авторською позицією. Утім, деякі викладені О. Саганом аргументаційні лінії та висновки можуть розглядатися як симптом упередженого ставлення до однієї православної юрисдикції України та неприхованого й некритичного адвокатування іншої.

Професор Саган із належною академічною нюансованістю критикує рішення Синоду Румунської Православної Церкви (далі – РумПЦ) від 29 лютого 2024 року про створення екстериторіальної адміністративної структури на теренах України, що суттєво ускладнило комунікацію з ПЦУ. Але, посилаючись на низку подібних прецедентів, науковець одразу ж здійснює узагальнення, згідно з яким у цьому випадку «фактично йдеться про “румунський мір”» (с. 19). Для якнайкращого сприйняття контраргументації ми структуруємо огляд усіх спірних закидів О. Сагана на адресу РумПЦ на три стислі смислові блоки.

По-перше, слід визнати об'єктивну канонічну реальність замість того, щоб видавати бажане за дійсне, аби потім, відштовхуючись від хиткого засновку, не доходити помилкових висновків. РумПЦ мислить і діє у власній канонічній логіці, згідно з якою ПЦУ не належить до родини канонічних Помісних Православних Церков, а тому говорити про «можливий конфлікт між ПЦУ і Румунською ПЦ» (с. 20) або про порушення канонічної території ПЦУ з боку РумПЦ, в принципі, некоректно; це не що інше, як штучне урівнювання канонічного статусу двох структур, тоді як насправді одна з них донині не визнає ані канонічної суб'єктності іншої, ані, відповідно, наявності у неї канонічної території.

⁸ Олександр Саган – доктор філософських наук, професор, завідувач відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.

По-друге, виходячи з першого пункту, закономірно постає низка аналогічних питань щодо діяльності ПЦУ. Чому О. Саган ніяк не згадав і не запропонував своєї інтерпретації адміністративної активності ПЦУ на канонічній території Польської Автокефальної Православної Церкви (далі – ПАПЦ)? Автором статті абсолютно справедливо зазначено, що «традиційно помісні церкви не можуть засновувати на території іншої церкви свої релігійні структури, якщо на це немає погодження церкви, за якою закріплена ця територія» (с. 19). Неодноразово (зокрема у 2019, 2022 та березні 2026 року) провід ПАПЦ наголошував на деструктивному характері активності ПЦУ в Польщі. Утім, рішенням Священного Синоду від 18 жовтня 2022 року ПЦУ утворила Місію капеланської допомоги вірним Православної Церкви України⁹, яка діє донині. Навіть якби ПЦУ мала в очах ПАПЦ повноцінний канонічний статус, ця практика виглядала б у край сумнівно, а за умови відсутності такого статусу для ПАПЦ проблема суттєво поглиблюється. Ба більше, засадничий і всевизначальний для ПЦУ Томос 2019 року недвозначно наголошує, що ПЦУ «не може ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави; вже існуючі відтепер підкоряються, згідно з порядком, Вселенському Престолу, який має канонічні повноваження в Діаспорі, бо юрисдикція цієї Церкви обмежується територією Української Держави»¹⁰. І хай би як було названо це явище – капеланською, соціальною, духовно-дорадчою, пастирсько-консультативною місією тощо, – суть від цього не змінюється: ПЦУ провадить активну роботу на канонічній території ПАПЦ попри численні зауваження з боку останньої. А спроби обґрунтувати свої дії нібито «кам'яною нечутливістю» митрополита Сави до потреб українських православних у Польщі, про що зазначено у тексті Синодального листа від 7 листопада 2025 року¹¹, – це, на жаль, лише зворушлива й сентиментальна риторика, яку частково можна зрозуміти, але аж ніяк не визнати формою строгої канонічної аргументації. Прикро, що автор статті не збалансував свою розвідку усебічним аналізом актуальних випадків порушення канонічно-територіальних меж Помісних Церков.

⁹ Документи засідання Священного Синоду ПЦУ від 18 жовтня 2022 р.: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-18-zhovtnya-2022-r/>

¹⁰ Томос. Повний текст українською: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2614225-tomos-povnij-tekst-ukrainskou.html>

¹¹ Документи засідання Священного Синоду ПЦУ від 7 листопада 2025 р.: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-7-lystopada-2025-r/>

По-третє, проф. Саган зауважує, що «Румунська ПЦ все глибше занурюється у етнофілетичну ідеологію» (с. 20), яку румуни «витрактують як збереження “національної ідентичності”» (с. 21). Ці абсолютно справедливі судження не викликають нічого, окрім бажання повністю з ними солідаризуватися. Згадати хоча б промовисту назву патріаршого собору в Бухаресті – Собор спасіння нації. Та й загалом проблема православного націоналізму – це давнє, досі належним чином не осмислене й не видалене з Тіла Христового токсичне жало; ця деформація євангельського світогляду змушує православних християн вдовольнятися світосприйняттям у приземлених, іманентних категоріях землі, крові, роду, нації (або й наднаціональних концепцій на кшталт «російського світу»). Втім, ступінь розповсюдження проблеми не є чинником її унормування. І якщо бути справедливими, то ці закиди на адресу РумПЦ не меншою, а, можливо, й значно більшою мірою можуть бути переадресовані тій-таки ПЦУ. Адже її націоцентричне ідейне осердя, повсюдно відкрито деклароване Предстоятелем, ієрархами та духовенством, вважається чимось самозрозумілим і жодних питань щодо легітимності цієї заідеологізованості ні в кого з членів ПЦУ зазвичай не виникає.

Не будучи фахівцем з вайшнавізму, автор цього огляду не вважає власну компетентність у цій релігієзнавчій царині достатньою для здійснення аналізу розвідки **Михайла Ташкова**¹² «Український вайшнавізм перед викликом російської інформаційної війни: індійсько-московський патріархат, псевдонеїтралітет і криза моральної відсічі». Висловимо сподівання, що українські експерти з цієї релігійної традиції звернуть увагу на статтю М. Ташкова і запропонують спільноті теологів та релігієзнавців її усебічний розбір.

Половину всього збірника становить стаття релігієзнавиці **Оксани Горкуші**¹³. У цьому випадку на головну увагу заслуговує форма та стиль викладу авторського матеріалу, які радше затемнюють, ніж розкривають зміст розвідки. По суті, цей текст має всі підстави вважатися щільною й розлогою «димовою завісою», яка нагадує неструктурований потік свідомості та сукупність дисгармонійно нагромаджених наукоподібних словоформ. Виокремити чітке змістове ядро за таких обставин – завдання не з легких, оскільки дослідниця самовіддано (і з помітною самовтіхою) вправляється в

¹² Михайло Ташков – офіцер ЗСУ, керівник інформаційного проєкту «Духовна Матерія».

¹³ Оксана Горкуша – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.

надуживанні лексичними екстравагантностями та конструюванні синтаксично громіздких, щоб не сказати монструозних, речень. Наведемо декілька прикладів.

О. Горкуша, цілком виправдано бажаючи відмежувати Україну від штучно сконструйованої еклектичної ідеології «російського світу», згадує про «засадничі сенси українського ціннісно-смыслового універсуму» (с. 37–38). Однак зі статті нелегко дізнатися, у чому полягає онтологія цього «універсуму» і які в нього «засадничі сенси». До того ж далі авторка пише, що «Український світ» – це не всесвіт (універсум), а лише світ: «Припускаю, що Український світ мав би співвідноситись із глобальним, як, для прикладу, наш світ та всесвіт» (с. 44). Тоді про який український універсум/всесвіт ішлося на с. 37–38? Видається, тут має місце непослідовність у вживаній термінології, внутрішня незлагодженість та нелогічність наведених ідей. Сюди ж можна додати твердження про «власне українські світоглядні мапи й ментальні та свідомісні особливості» (с. 44), але чітке й зрозуміле пояснення суті згаданих «мап» та «особливостей» навіть найуважніший читач у тексті Оксани Василівни не знайде. Не менш цікаво було б дізнатися, чи має науковиця на увазі наявність якоїсь унікальної української метафізики, якогось виняткового розуміння сфери трансцендентного, коли вона обмірковує «особливе українське уявлення про світ природний, людський, надприродний» (с. 46)? І чи залишає це «особливе уявлення» про надприродний світ шанс для християнина залишитися в межах тринітарної онтології, чи воно автоматично виводить християнина за межі християнського дискурсу і «звільняє» від сповідування догматичного вчення Церкви?

Стаття містить і просто незграбні лінгвістичні рішення. Фраза «світоглядна локація інституційного самовизначення» (с. 55) постає як невдала спроба схрестити філософію з географією або GPS-навігацією. Крім того, інституції не мають світогляду в людському розумінні, натомість їм властиво керуватися статутами та реалізовувати свої функції або стратегії. Самовизначатися «світоглядно» інституції можуть хіба що в антропоморфних уявленнях авторки статті. Пишучи про важливість плекання «глобальноцивілізаційної візії» (с. 40), О. Горкуша вдається до банального плеоназму – словесної надмірності, коли у словосполученні дублюється зміст за допомогою зайвих слів. Імовірно, науковиця здійснює це космічне масштабування для надання фразі додаткової семантичної ваги.

Зовсім не прикрашають статтю й випадки перекривлення і паяцтва. За твердженням О. Горкуші, парафіяни УПЦ, захоплені «належністю до симулякра “великої Росії”» (с. 53), нібито всі до одного вірять у «наше общее історическое Атечество – Святую Русь» (с. 40). Не забуто й про «свідомість вихованих в парадигмі “русского міра” істот» (с. 56). Маючи нульовий рівень толерантності до ідеології «російського світу», але щиро співчуваючи людям, які введені в оману його проповідниками, зауважимо: такі зухвалі словесні оберти дають підстави говорити не просто про сумнівний академічний стиль статті, а й про елементарне порушення наукової етики та дегуманізацію значної частини громадян України через пряме послуговування мовою ворожнечі. Використання слова «істоти» для означення релігійної групи, хай би якими ідеями вона була інтоксикована, свідчить не про глибину критичного аналізу, а радше про гостру потребу авторки в опануванні базової культури академічного письма.

Релігієзнавиця пише й про необхідність спиратися в релігійному самовизначенні на дійсність «у її живому розгортанні в природному, історичному, технологічному, гуманістичному, культурному, політичному і географічному, суспільному і конфесійному ландшафтному розмаїтті» (с. 56). Цей «словниковий вибух», або ж прояв «енциклопедичного синдрому», спонукає іронічно замислитися над тим, що текст не став би гіршим, навіть якби цей перевантажений ряд прикметникових лексем, що стосуються всього, що тільки можна вигадати, був доповнений ідеєю про спірання на дійсність у її «...гастрономічному, кліматичному, перукарському, сантехнічному та житлово-комунальному розмаїтті».

І вже ближче до завершення зовсім не дивним виглядає компліментарний пасаж О. Горкуші про «давні язичницькі (дохристиянські) божества русичів, що уособлювали життєдайні сили природи й роду, жили поруч й правила славно, проголошували правдиво, засівали світло й просвітлювали морок» (с. 63). Це речення постає тим самим останнім елементом пазла, який цілком органічно концептуально доповнює хід попередньої оповіді та зводить до купи усі дивацтва тексту. Можливо, ця ефектна самовикривальна кода і є вичерпним поясненням того, з якої саме «світоглядної локації» провадилося це дослідження.

Загалом остання з рецензованих статей збірника подекуди справляє враження успішного тестування автоматичного генератора академічних фраз, який видає бездоганні за формою, але водночас герметичні за змістом та непридатні для декодування

конструкції. Імовірна мета всієї цієї лінгвістичної акробатики у вигляді «вишуканих» неологізмів та витіюватих синтаксичних конструкцій – замаскувати критичну нестачу оригінальних ідей та максимально приховати примітивні трюїзми. За пишним і багатообіцяльним фасадом криється концептуальна порожнеча. На цьому тлі доречно згадати слова з «Фауста» Гете, коли Мефістофель каже Учнію: «Де брак ідей, там слово виручає», або схожий вислів із «Незачесаних думок» класика польської літератури Станіслава Єжи Леца: «Буває, що навіть коротка думка не вміщується у довгих промовах». Ніхто не скасовував відомий постулат: перевага академічного стилю полягає в умінні пояснювати складне просто, а не навпаки.

Цей текст – наскільки патетичний та претензійний, настільки ж безрезультатний «постріл у молоко», не врівноважений бодай дешицею чіткої раціональної аргументації, спрямованої на переконливу філософську деконструкцію онтологічних засад ідеології «російського світу». Це лише черговий прикрий симптом спрощення та сплюснення сучасної української релігієзнавчої аналітики, яка дедалі більше страждає від ідеологічної заангажованості, одновимірності, примітивізації та, як бачимо, навіть вульгаризації.

Немає сумнівів у необхідності здійснення планомірної академічної та публіцистично-просвітницької роботи для послідовного демонтажу теоретичних засновків та подолання практичних наслідків впливу системи ідей «російського світу» на українських громадян. Але продемонстрований О. Горкушею шлях приниження, дифамації та демонізації наших постраждалих і заблудлих співвітчизників – це шлях у нікуди й завчасно програшна стратегія. Жоден ідеологічний маніфест, жодні пафосні агітки, зміст яких повністю вкладається в тріумфалістське гасло «Вдаримо Українським світом по руському міру!», не матимуть реальних плодів. Як повчає нас одна стародавня Книга, навіть маючи світоглядні розбіжності з опонентом, той, хто бажає йому істинного блага і просвітлення, повинен «із лагідністю наставляти противників» (2 Тим. 2:25). Значна частина українців надто виснажена війною як фізично, так і ментально для того, аби зазнавати агресивного світоглядного переформатування та ідеологічної індоктринації, тоді як емпатія і чесна, інтелектуально спроможна альтернатива можуть запропонувати нашому зраненому війною суспільству простір для порозуміння, де релігійна ідентичність є об'єктом фахового академічного осмислення, а не мішенню для публіцистичного цькування.

Певні слабкості не применшують значення цієї публікації, яка, попри всі вищезазначені дискусійні моменти, є важливим кроком на шляху до формування зрілої вітчизняної аналітично-експертної думки. А загальна траєкторія, спрямована на поєднання зусиль фахівців у безпековій та релігійній царинах, є надзвичайно перспективною і важливою для України в умовах сучасних глобальних викликів. Така міждисциплінарна взаємодія, яку продемонстрував колектив авторів, закладає міцний фундамент для якнайглибшого розуміння релігійних процесів як невіддільного складника суспільної згуртованості, державного суверенітету та національної безпеки.